

ნიკოლოზ ოთინაშვილი

ლარგვისის მონასტრის 1470 წლის ტიპიკონის
როგორც ანტიკონი თავისებურება

სოფელი ლარგვისი მდებარეობს მდინარე ქსნის ხეობაში, მარცხენა მხარეს, ხოლო მონასტერი მარჯვენა მხარეს ქსნისა და ჭურთის წყალს (ჭურთულა) შესართავში.

მეთვრამეტე საუკუნის ცნობილი ისტორიკოსისა და გეოგრაფის ვახუშტი ბაგრატიონის აღწერით "...არს მონასტერი ლარგვისი, წმინდა თევდორესი. აღმოსავლეთ უდის ქსანი, სამხრით ჭურთისწყალი, უგუნბათო, შემკული ყოვლითა" (ვახუშტი, 1997).

"აღწერაში" ჩანს მონასტერი და არა სოფელი ლარგვისი, რომელიც შესაძლებელია იქვე იყო მონასტრისა და ციხე-სიმაგრის ახლოს. აქ ახლაც არის ნანგრევები, რომლებიც ადამიანის ცხოვრების კვალზე მიუთითებს.

ლარგვისი, რომელიც მთისა და ბარის შესაყარზე მდებარეობს, ქსნის ერისთავების რეზიდენცია იყო საუკუნეების განმავლობაში. შემდგომ, მეთექვსმეტე საუკუნიდან ერისთავებმა რეზიდენცია ლარგვისიდან ახალგორში გადაიტანეს, სადაც დიდი თავდაცვითი კომპლექსი და სასახლე ააგეს.

ლარგვისის მონასტრის აშენებას აღნიშნავს ქსნის ერისთავთა საგვარეულო მატეიანე "ძეგლი ერისთავთა", თითქოს "როსტომ აღაშენა ქალაქი ლარგვისის VI საუკუნეში და განასრულა, შეამკო ყოვლითურთ ეკლესია"; აღნიშნულ ცნობებს მკვლევრები უარყოფითად ეკიდებიან.

წყალდიდობას ძეგლი დაუზიანებია და, ისევ "ძეგლი ერისთავთა" მიხედვით, იოანე ერისთავს აუშენებია. შემდგომ კი მეთხუთმეტე საუკუნის მეორე ნახევარში შალვა ქვენიფნეველს განუახლებია, რაც მოთხრობილია მის მიერ დაწერილ ტიპიკონში. "შე მინდობილმან თქვენმან ქვენიფნეველმან ერისთავმან შალვა ვიგულისმოდგინე შემდგომათ ჩემთა ჩამომავალთა ერისთავთა და ხელგყავ მათგან სასოებით აშენებულსა საუკუნოსა სამკვიდრებელსა, საძვალესა ჩვენსა მონასტერსა ლარგვისისა რომელი პაპათა, მამათა და ჩამომავალთა ჩვენთა აღეშენა და ყოვლითურთ უნაკლო შეემკო... დავაწერინე ახალი საულ-დავითი და საწინასწარმეტყველოდ ერთ წიგნად" (შეწირულობის წიგნი, 1470).

როგორც ჩანს, არამართო ქსნის, არამედ სხვა ხეობებში მდგარი ეკლესია-მონასტრები იყო თავისებური ტიპის ფეოდალურ-სამეფურნეო ერთეულები, რომლებიც სათავადოებში შედიოდნენ და წარჩინებულ პირთა საძვალეა. არაერთი მაგალითი არის იმისა, როცა თავადი ან ერისთავი მონასტერს ტიპიკონს უდგენდა და მათ შორის შალვა ქვენიფნეველი, რომელმაც თავის მიერ განახლებულ ლარგვისის მონასტერს ტიპიკონი შეუდგინა და დაუმტკიცა 1470 წელს. ერისთავი წერს: "და განუჩინეთ ესე რომე ნურცა ვინ იკადრებს შულს სიძვასა, პარვასა, ანუ ღალატისა მოგონებასა, ანუ მღვდელთა, მონაზონთა, დედაბერთა უპატიობასა" (შეწირულობის წიგნი, 1470).

ლარგვისი დიდი კულტურული ცენტრი ყოფილა. ამ დროისათვის იქ მოღვაწეობდა ავგაროზ ბანდაისძე, რომელიც რამდენიმე ხელობას ფლობდა და ამშვენიერებდა მონასტერს. იგი მიჩნეულია ერისთავთა საგვარეულო მატთანის "ძველი ერისთავთა" ავტორად. ეს მნიშვნელოვანი მატთანე სწორედ ამ მონასტერშია დაწერილი 1348-1400 წლებში.

ძველი ქართული სალიტერატურო ენის, როგორც საეკლესიო-დოგმატური სტილის რღვევა მეთორმეტე საუკუნიდან იწყება. შემდგომ საუკუნეებში სალიტერატურო ენის ძირითადი ნიშანი არის ხალხურობა. ხალხურ მეტყველებასთან დაახლოებამ გამოიწვია გრამატიკულ ფორმათა სიჭრელე რაც კარგად გამოჩნდა ლექსიკაში, ენის სტრუქტურაში.

როგორია ამ ბრწყინვალე ძეგლის ორთოგრაფია?

ცნობილია, რომ ძველ ქართულს, ახალი ქართულისაგან განსხვავებით, მოეპოვება რამდენიმე ასო-ბგერა, რომლებიც დიდხანს შემორჩა ქართულ ორთოგრაფიას. მიუხედავად იმისა, რომ ისინი აღარ შეესაბამებოდა ხსენებულ მეთხუთმეტე და შემდგომი დროის ფონემატურ სისტემას, მიგვაჩნია, რომ სამი სტილის თეორიამ და სხვა მიმდინარეობებმა ხელი შეუწყო მათ შენარჩუნებას. ცნობილია, რომ ორთოგრაფიის გამარტივებაში დიდი წვლილი მიუძღვის ილია ჭავჭავაძეს, რომელსაც ბრძოლის გადატანა მოუხდა ძველ თაობასთან.

ძველი ორთოგრაფიის ნიმუშებიდან აღსანიშნავია *ჟ* (იოტა) ბგერა, რომელიც გვხვდება ბრუნებად და უღლებად სიტყვებში როგორც ხმოვნის წინ, ისე შემდგომ, როგორც სიტყვის თავში ისე ბოლოში. მაგალითად: დაუჭკნობელი წყაროდ უკვდავებისაჟ; სიბრძნე კაცთაჟ და რიტორობაჟ; მონასტერი ესე საუკუნოჟ; საეშმაკოჟსა დახსნილსა; ღვაწლითა წამებისაჟთა; ეკლესიაჟ ნათლისმცემლისაჟ...

რადც ეკლესიისა შემკობილობაჟ; მაშინღა გადბრჭობოდენ; უბატობაჟ დადბრჭობოდეს; რადგინღა უმართლე იყოს და სხვები.

ტიპიკონში ორი ერთნაირი ბგერა ხმოვანი და თანხმოვანი ჩვეულებრივია, რომ ერთად იყოს: სამებისა წმიდისსა, ქადაგსა მეუფისსა, სანთელს წინააღმდეგისსა (გვ. 126); თქვენ გადაახდევინეთ (130); მისი სისხლი გაცუდღეს და მოკლულსა დაურუდღეს (გვ. 131).

ამ ბგერათაგან ერთი მაწარმოებელია ან ნაწილია ზმნისწინისა. ეს მოვლენა გვხვდება თანამედროვე სალიტერატურო ენაშიც და მიზეზი შეიძლება იყოს "ძველი და ახალი ქართულის საერთო ენობრივი საფუძველის ვარიანტები და არა სხვადასხვა საფუძველისა" (ა. ჩიქობავა, 1952).

ტიპიკონში მართალია გვხვდება *ჟ* (ეი), მაგრამ სულ რამდენიმე შემთხვევაა: შუჭლად (შველად), ქუჭნიფნეველი, არასუჭითი - არასეთი (გეოგრაფიული სახელი).

აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ იოტა არის უმარცვლო ი, რომელიც წარმოითქმის ენის შუაწელის მიახლოებით სასასთან. ეს მიახლოება ჰაერისთვის დაბრკოლებას წარმოადგენს, მაშინ ის სპირანტად იქცევა და თანხმოვანია. ასეთი თავისებურების გამო მას ნახევარ ხმოვანს უწოდებენ (აგ. შანიძე, 1976).

გ. ახვლედიანი აღნიშნავს, რომ ქართულში ისტორიულად ჭარბობს დამავალი დიფთონგები, რომლებიც დიფთონგის უმარცვლო ნაწილად არის გამოყენებული უმრავლეს შემთხვევაში (გ. ახვლედიანი, 1949).

მართალია, დღევანდელ სალიტერატურო ქართულში **ღ** გრაფემა აღარ იხმარება, მაგრამ ქართულურში, ქსნის და არაგვის ხეობების მეტყველებაში დღესაც შენარჩუნებულია.

ტიპიკონში ხშირია ემფატიკური **-ს** გამოყენების შემთხვევები ძირითადად მიცემით და ნათესაობით ბრუნვებთან: პატივი ეცით ჩვენსა საძვალესა, საუკუნისა აღდგომისა მოსალოდებელსა (გვ. 130).

უკეთესისა სულმყალისა, ვეშაპისა შემმუსვრელისა, ძოძეულისა ბრწყინვალისა, შემმოსელისა მენავეთა თანამოგზაურისა, ჭირველთა შემწესა დიდისა მეფისა (გვ. 128).

ტიპიკონში სისტემატურად იხმარება მოთხრობითი ბრუნვის არქაული ფორმა: ღმერთ**მან** და ნათლისმცემელ**მან** ქრისტეს**მან** და წმინდან**მან** მოწამე**მან**, ღმერთ**მან** უტყუელ**მან** (გვ. 130). მე მინდობილ**მან** თქვენ**მან** მსასოებელ**მან** ქვენიფნეველ**მან** ერისთავ**მან** შალვა ხელყავ მათგან აღშენებულსა საუკუნოსა საძვალესა ჩვენსა მონასტერსა ლარგვისსა (გვ. 128). ტიპიკონის ავტორი **მან** დაბოლოებიან ფორმას უპირატესობას ანიჭებს მის გამარტივებულ **მა** სახეობასთან შედარებით, ეს, ალბათ, **კეთილზმოვანების** გამო და იმდროინდელი ნორმების გათვალისწინებით.

ტიპიკონში **ნარ-თანიანი** მრავლობითი ერთგვარი გამოვნილებაა, რადგან ის ძველ ქართულში გაბატონებული იყო, ხოლო **-ებიანი** შედარებით იშვიათად გვხვდებოდა, მაგალითები: შემოვავლენ ზღუდე**ნი**, აღვაშენენ ტრაპეზ**ნი**, მოვაწყვენ ჩარდახ**ნი**, შევხურენ სიპითა, აღვაშენენ მარან**ნი**, ჩარდახთა წინაით, მოვაწყვენ ჭურებითა, მოვჭედენ კარნი კოშკისა**ნი** და ზღუდისა**ნი**, აღვაშენე ზღუდისა კართა ზედა სამრეკლოდ, დავხურე სიპითა, დავდგენ ბედელ**ნი** (გვ. 198). აღვაშენენ სოფელნი, მეჭუდის ხეც სოფელ ახალუბანი, შემოუკრიბენ მამულ**ნი**, გაუჩინენ სავენახე**ნი** (გვ. 129).

ასეთი ფორმების გამოყენება ტიპიკონში არის ნორმა, რომელიც სტილისტური მოთხოვნითაც არის გამოწვეული. **-ებიანი** მრავლობითი ორჯერ არის გამოყენებული: **ჭურ-ჭურები**.

ზმნისწინები გვხვდება როგორც ძველი, არქაული ფორმით, ისე გამარტივებულად: აღვაშენე, აღვაშენენ, განვადიდე, აღმიშენებიან, განუჩინეთ (გვ. 130).

არქაიზმები ვლინდება თანდებულების გამოყენებაში: მოვაწყვენ ზედა ჩარდახნი, მონასტერსა შინა, მამულსა შინა..., რომლებიც რამდენჯერმეა ტექსტში გამოვრებული.

გან თანდებული გამოყენებულია ნათესაობითსა და მოქმედებით ბრუნვებში: მისგან, რომლისაგან, ადამისითგან, კაცისაგან, გაბრიელისაგან, ჩამომავალთაგან, ხელისუფალთაგან...

ტიპიკონში რამდენჯერმეა გამოყენებული **-ით** სუფიქსიანი ფორმები: ჭლებით, ღმრთისით, სოფლით... ასეთი მოქმედებითი ბრუნვა ძველ ქართულშია გამოყენებული, რაც ნიშნავდა სოფლიდან. ახალ ქართულში კი გამოყენებულია გარკვეულ კონტექსტებში.

ტექსტში ხშირად გამოყენებულია **და** კავშირი: ოხერი აღვაშენე და ზვარი, ასევე **თუ** კავშირი. ასევე გვხვდება **“რომე“** არქაული კავშირი: განუჩინეთ ესე რომე, ითქუმოდეს ამას რომე, გაეგლინებოდეს რომე...

ტიპიკონი არის უკვდავი ძეგლი, რომელიც ჩვენი ისტორიის მატიანეა; მან შემოგვინახა ჩვენი წარსულის მრავალი ისტორიული, ეთნოგრაფიული ფაქტი, ენობრივი მოვლენები და ყოველივე ის ნიუანსი, რომელიც დღესაც არის

გამოყენებული საერთო ქართულ ენასა და დიალექტში, რაც სამომავლოდ კიდევ გახდება კვლევის ობიექტი.

დამოწმებული ლიტერატურა

- გ. ახვლედიანი, 1949 - გ. ახვლედიანი, ზოგადი ფონეტიკის საფუძვლები, თბ., 1949.
 ვ. ბაგრატიონი, 1997 - ვ. ბაგრატიონი, საქართველოს გეორგაფია, თბ., 1997.
 ს. შაკალათია, 1968 - ს. შაკალათია, ქსნის ხეობა, თბ., 1968.
 ქართული მწერლობა, 1988 - ქართული მწერლობა, ტ. V, შეწირულების წიგნი შალვა ქვენიფხველ-ერისთავისა ლარგვისისადმი, 1470, თბ., 19
 ა. შანიძე, 1976 - ა. შანიძე, ძველი ქართული ენის გრამატიკა, თბ., 1976.
 ა. ჩიქობავა, 1952 - ა. ჩიქობავა, ენათმეცნიერების შესავალი, თბ., 1952.

NIKOLOZ OTINASHVILI

SOME LANGUAGE PECULIARITIES OF TYPICONS OF LARGVISI MONASTARY MADE IN 1470

The village of Largvisi is situated on the left side of Ksani Gorge and the Monastery itself on the right side. The village was the residence of the Ksani Eristavis for ages and then since the 16th century the Eristavis moved their residence to Akhlagori where a big defense complex was built.

Largvisi Monastery was restored for a few times and among them it was in fact newly-rebuilt by Shalva Kvenipneveli, who made typicons (regulations) and confirmed it in 1470. What is the orthography of this wonderful document like? From the old orthographical model we can distinguish ð (jota), ñ (ei), which are used in the text. We can often meet emphatic –a mainly in the possessive case. Archaic endings such as gmertman, eristavman etc are widely used throughout the text.

We can often see the plurals ending by nar which was dominated in old Georgian for example: zgureni, chardakhni, trapezni and the plural names ending by eb are used only twice. In the typicons we can meet various kinds of verbs as the old ones as well as the archaic ones with simplified forms like ganvadide, davakhatvine, davaskveni and so on.

There are widely used old and new conjunctions and prepositions.

Typicon is an immortal document which is the part of our history and language and it will always be the research object.